

Juleavslutning for AUF-ungdommer i Folkets Hus i 1934. De er antagelig samlet i Folkets Hus i Strandgata 69, tidligere Landrogs orgelfabrikk. Foto: MHB-F.005466, Karmsund folkemuseum/Margit Petersen.

DRØMMEN OM FOLKETS HUS I HAUGESUND FRAM TIL 1940

Øystein Nilsen

FOLKEBEVEGELSER VOKSER FRAM

Tre store folkebevegelser vokste fram i Norge mellom 1840 og 1910. Den første var kristne lekmannsorganisasjoner både i og utenfor den evangelisk-lutherske statskirken. Allerede fra 1840-årene ble det i by og bygd stiftet foreninger for ytre misjon. Indremisjonsforeninger vokste fram av haugianerbevegelsen. Haugianerne, som var trofaste medlemmer av statskirken, var opprinnelig skeptiske til formell organisering, men fra midten av 1800-tallet ble haugianere kjernen i den nye og mektige indremisjonsbevegelsen. Bedehusene som ble reist, ble samlingssteder både for indre og ytre misjon. Utenfor statskirken ble det i andre halvpart av 1800-tallet også etablert dissentermenigheter, særlig i byene, og de bygde egne forsamlingslokaler.

Den andre folkebevegelsen som oppsto i andre halvdel av 1800-tallet, var avholdsbevegelsen. Det norske Totalafholdsselskap ble stiftet i 1875. Som navnet viser, måtte medlemmene avstå fra alle alkoholholdige drikkevarer. Over hele landet ble det bygget avholdslokaler. I 1877 kom en annen variant av avholdsbevegelsen til Norge: den internasjonale Godtemplarordenen, oftest kjent under forkortelsen IOGT.

Når det gjaldt selve avholdsløftet, var begge typer foreninger like strenge. Men ellers var aktiviteten svært forskjellig. Mens totalavholdsforeningene ofte var nær knyttet til indremisjonen, var IOGT-foreningene mer frilynte. IOGT'erne dro på hytteturer. De kunne avslutte egne møter med dans og arrangere offentlige fester med dans for å få inntekter til virksomheten. Noe slikt var utenkelig i de kristelig dominerte totalforeningene. IOGT hadde derfor egne lokaler.

Den yngste av de tre massebevegelsene var arbeiderbevegelsen. Et forsøk på å få organisert arbeidsfolk i Norge ble gjort rundt 1850. Marcus Thrane ble etter en hektisk agitasjonsperiode leder for en bevegelse som på det meste talte rundt 30 000 medlemmer. Myndighetene fryktet at thranittene kunne true det borgerlige samfunn. Lederne ble arrestert i 1851 og fire år senere dømt til lange fengselsstraffer. Etter dette døde Thranebevegelsen bort.

Den moderne arbeiderbevegelsen oppsto i kjølvannet av industriveksten på slutten av 1800-tallet. Arbeiderne i en bedrift dannet fagforeninger som overfor arbeidsgiverne krevde å få opptre på vegne av arbeiderne når det gjaldt lønns- og arbeidsvilkår. Fagforeningene kunne så danne lokallag og

landsomfattende forbund. Flere fagforbund gikk i 1899 sammen i Arbeidernes faglige landsorganisasjon, det som i dag er LO.

I 1887 stiftet utsendinger fra fagforeninger Det norske arbeiderparti. I de neste ti-årene kom fagforeninger til å utgjøre kjernen i Arbeiderpartiet. Som i den kristne lekmannsbevegelsen og i avholdsbevegelsen var det et sterkt ønske fra de organiserte arbeiderne om å få egne lokaler til virksomheten. I mange byer, og særlig på nye industristeder som Rjukan, Odda og Løkken, ble det reist et Folkets Hus. Disse tettstedene var helt nye, og det kunne være vanskelig å finne lokaler å leie til arrangementer. I 1910 bestemte LO-kongressen at to øre av medlemskontingenten skulle gå til et Folkets Hus' byggefond.

Folkets hus ble mange steder et «sentrum for en omfattende sosial og kulturell virksomhet», skriver Øyvind Bjørnson i Arbeiderbevegelsens historie. Fagforeninger og det lokale Arbeiderpartiet holdt møter her. I byene forsøkte den lokale arbeiderbevegelsen å få til en egen avis, og arbeiderparti-avisene fikk ofte redaksjonslokaler i Folkets Hus. Sosialistiske ungdomslag, kvinnelag, sangkor, hornmusikk, barnelag og teatergrupper fikk et sted å være. Avholdsbevegelsen fikk en landsomfattende sosialistlosje. Den het Verdandi og kom fra Sverige. Folkets Hus bidro mange steder til å utvikle en «sosial identitet knyttet til bevegelsen», skriver Bjørnson.¹

I denne artikkelen skal jeg skildre noe av strevet med å få kjøpt eller bygd et Folkets Hus i Haugesund fram til midten av 1930-tallet. Jeg vil prøve å vise hvordan to forhold: partisplittelsen mellom 1921 og 1927 og den samtidige økonomiske krisen i

Haugesund gjorde det vanskelig, for ikke å si umulig, å få gjennomført drømmen om et Folkets Hus.

ARBEIDERBEVEGELSEN I HAUGESUND

I 1880-årene ble det klart at det gikk mot utvidelse av stemmeretten i Norge, og i 1898 ble allmenn stemmerett for menn over 25 år innført. Venstrefolk i Haugesund forsøkte aktivt å verve arbeiderstemmene i byen. Allerede i midten av 1880-årene tok den radikale venstremannen og avisredaktøren Bernt Seland initiativet til Haugesunds Arbeiderlag og dominerte laget de første årene sammen med andre venstrefolk. Skomaker Johannes Iversen, en av de fremste veteranene i arbeiderbevegelsen i Haugesund, mente at han tidlig hadde skjönt at hensikten med dette arbeiderlaget var «at vi arbeidere skulde benyttes som Venstres stemmekvæg ved valgene».²

Haugesund Arbeiderparti regner 1903 for sitt stiftelsesår. Da ble Haugesunds Socialdemokratiske Forening etablert. Foreningen stilte liste ved kommunevalget i 1904, og valgprogrammet ble omtalt som «Kommuneprogram for Haugesunds Arbeiderparti». Den socialdemokratiske forening var sannsynligvis initiativtakeren til dannelsen av Fællesutvalget for Haugesunds Fag- og Arbeiderforeninger som ble stiftet våren 1905. I tillegg til Den socialdemokratiske forening besto Fællesutvalget av tre fagforeninger: Skotøyarbeiderne, Møbelsnekkerne og Bakersvennene. Foreningene dannet et representantskap på 12 medlemmer. Vi vet ikke hvor Fællesutvalget holdt sine møter det første året, men på nyåret 1907 leide de lokaler i Ths. Sørensens hus i Haraldsgaten. På samme tid ble utvalget omorganisert.

«De samvirkende» leide antagelig møtelokaler i det langstrakte huset som lå i dette kvartalet- her sett fra på hjørnet av Grønhauggt./ Haraldsgt. På langveggen henger et skilt med «Fyrbøterforeningen». Eier var Johan L. Haarde. Foto: MHB-F_HR-L-078 Karmsund folkemuseum/Haugesund rederiforening.

Den 17. februar samme år ble De samvirkende Fag- og Arbeiderforeninger opprettet. Organisasjonen ble oftest omtalt bare som De samvirkende. I tillegg til de fire opprinnelige medlemsforeningene i Fellesutvalget var nå typografenes, tapetserernes, malernes, jern- og metallarbeidernes og bøkernes fagforeninger kommet med. Kort tid etter kom også løsarbeiderforeningen og murerforeningen til. Et ungdomslag, Framsteg, meldte seg inn, men fikk kort levetid. En arbeideravholdslosje, Tidens Krav, kom også med i 1907, og den kom til å bestå i ca. ti år.

LENGSEL ETTER EGNE LOKALER – PARTIET LEIER HUS OG KJØPER TOMT

De samvirkende leide lokaler i samlagsbetjent Haardes hus, som lå i kvartalet mellom Grønhauggata og Skåregata. Her skulle flere arbeiderforeninger holde til i noen år framover.

I løpet av 1910 og begynnelsen av 1911 var det blitt 16 medlemsforeninger innenfor Arbeiderpartiet i Haugesund. De fleste var fagforeninger, i tillegg kom Socialdemokratisk Forening, Kvindelig Arbeiderforening og arbeideravholds-

losjen Tidens Krav. Foreningene leide lokaler til de enkelte arrangementene. Det mest benyttede var som før nevnt «Haardes hus», der mange fagforeninger og Den socialdemokratiske forening ofte holdt møter. Fyrbøterforeningen leide visstnok faste lokaler der. Var det større, åpne arrangementer, kunne Totalavholdslagets lokale i Haraldsgata og avholdslaget Haugars hus nord i Skåregata leies. Det siste kunne også brukes til dansearrangementer, som kunne gi gode inntekter til foreningsdriften.

Mange medlemmer har nok følt behov for å få eget hus. Det ville være praktisk for arbeiderforeningene å være samlet på ett sted, og de må ha sett med misunnelse på at det kristne lekfolket og avholdsfolket hadde egne lokaler. Indremisjonen hadde det store Bedehuset i Haraldsgata. Kinamisjonen, som drev både med indre og ytre misjon og senere skiftet navn til Norsk Luthersk Misjonssamband, hadde brutt med Indremisjonen på grunn av uenighet i viktige teologiske spørsmål. I 1910 kjøpte Kinamisjonen det som skulle bli «Kinamissionshuset» nord i Skåregata. Etter enda en splittelse bygde Vestlandske Indremisjon sitt hus sør i Skåregata, like nord for Rådhuset.

Haugesund Avholdslag eide Totallokalet i Haraldsgata. Avholdslaget Haugar, som hadde brutt ut av Totalavholdslaget i 1906, bygde hus nord ved Byparken, og IOGT hadde sitt hus nord i Haraldsgata. Haugesunds Fjell-lag, som skulle bli den store skogplanteren i Byheiene, var også en avholdsforening som hadde brutt ut av Totalavholdslaget. Fjellaget kunne i 1917 innvie Jøtnaheim ved Krokavatnet som utflukts- og foreningslokale.

Bare arbeiderbevegelsen sto uten egne lokaler. 25. mai 1910 valgte partiets representantskap en Folkets Hus-komité, og senere på året ble redaktør Ingvald Førre formann i en permanent finanskomité for Folkets Hus. Det er neppe tilfeldig at det akkurat var i 1910 at ideen om et Folkets Hus kom opp i Haugesund. Saken var aktuell på Landsorganisasjonens kongress det året, og som før nevnt, ble det vedtatt å opprette et Folkets Hus' byggefond.

Fram til 1930-årene var det i tillegg til det sosialistiske Arbeiderpartiet to dominerende borgerlige partier i Haugesund: Venstre og Frisindede Venstre. På tross av navnet var Frisindede Venstre, oftest omtalt bare som «Frisindede», byens høyreparti. I løpet av 30-årene gikk Frisindede i Haugesund inn i Høyre. Med unntak av Frisindedes kvinnekubb, var aktiviteten i de to borgerlige partiene laber mellom valgene. Utenom årsmøtene var det få arrangementer. Men når kommune- eller stortingsvalg nærmet seg, våknet Venstre og Frisindede av dvalen, sterkt støttet av *Haugesunds Avis* og *Haugesunds Dagblad*, som uforbeholdent støttet hvert sitt borgerlige parti.

Arbeiderpartiet, fra stiftelsen og kanskje helt fram til 1940, skilte seg sterkt fra de borgerlige partiene. Lokalpartiet var en paraplyorganisasjon over en bred bevegelse som, i motsetning til de borgerlige, ville ha en radikal omforming av samfunnet. Foruten partiet selv besto bevegelsen i Haugesund av fagforeninger, Socialdemokratisk Forening, kvinneforening, ungdomslag, aviser, barnelag, sangforeninger, musikkorps og avholdslag. Da radioen slo igjennom i 1920-årene, ble det dannet «lytterforeninger».

I 1910 fikk Arbeiderpartiet leiekontrakt på lokaler i Kirkegata 151, der folkebiblioteket nå ligger. Eieren, Theodor Hansen, hadde tidligere drevet skofabrikk i bygningen. Senere leide Haugesund Kunstforening lokaler her i mange år. Fotografiet er tatt i 1939. Foto: MHB-F_HR_ALB-1124, Karmsund folkemuseum/Haugesund rederiforening.

I motsetning til de borgerlige partiene, var det å være medlem i Arbeiderpartiet en helårsbeskjeftigelse, i hvert fall for de ivrigste partimedlemmene. Det er på denne bakgrunn vi må se den sterke lengselen i arbeiderbevegelsen etter «et sted å være».

Noe husbygging eller huskjøp var ikke aktuelt i første omgang. Det var det ikke penger til. Men i oktober 1910 leide partiet lokaler i Theodor Hansens tidligere fabrikklokale i Kirkegata. Huset lå der Folkebiblioteket ligger nå. Det

var viktig for partiet å kunne ha inntektsgivende arrangementer i lokalene. I forslag til kontrakt hadde partiet derfor blant annet tatt inn at «Leieren forbeholder sig ret til at afholde 8 offentlige Dansemorroer».³ I løpet av høsten ble det kjøpt inn utstyr og inventar til lokalene. For 1911 ble det regnet med en inntekt på 550 kroner for utleie av lokalet. Huseieren skulle ha 565 kroner i årlig husleie, og partiet måtte også ut med 110 kroner til vaktmester, eller pedell som man kalte det den gangen.

I og med at partiet flyttet inn i Kirkegata, hadde også medlemsforeningene fått sitt første faste tilholdssted, selv om dette, som vi skal se, ikke skulle vare lenge. I 1911 var det stor møteaktivitet i partiets lokaler. Arbeideravholdslosjen Tidens Krav holdt møter der. Ett av medlemmene fikk ansvar for programmet på hvert møte. Vi hører at ferjefører Hans Næss fortalte om «Terje Vigens levnedsløp» og at bryggearbeider Edvard Jensen holdt foredrag med tittelen «Hvem er avholdssakens største fiende?» Av andre emner som ble tatt opp, kan nevnes Landsmålsbevegelsen, 7. juni-dagens betydning og esperanto. Oppunder jul ble det stiftet en barne-avholdslosje under Tidens Krav. Den fikk navnet Haugesunds Fremtid. I 1912 ble to framtrepende venstre-kvinner i Haugesund invitert til å holde foredrag i Kvindelig Arbeiderforening om aktuelle spørsmål. I februar talte Constance Lothe om «kvindens valgbarhet til lagrettemedlemmer» og utpå høsten innledet Aagot Poppe Jensen om «Børns navne- og arverett».

I juni 1911 kom spørsmålet om å danne et sosialistisk ungdomslag opp i Haugesund. Ikke uventet var det redaktør Ingvald Førre som tok saken opp i *Folkebladet*. Høsten 1911 ble Haugesunds socialdemokratiske ungdomslag stiftet. Vi får ikke vite hvem som var med i det første styret, men møteannonsene vitner om stor aktivitet. En av de første som innledet til debatt, var den allestedsnærværende Førre. Han reiste spørsmålet om Arbeiderpartiet burde alliere seg med borgerlige partier på Stortinget og var selv ikke avvisende til tanken. Nesten alle ungdommene som deltok i debatten etterpå, var imidlertid mot! Høst-

semestret ble avsluttet med julemøte med dans. I de neste fire årene var ungdomslaget oppegående og prøvde å ha møter hver mandag. Generelle og aktuelle politiske og kulturelle spørsmål ble drøftet. I 1912 holdt for eksempel C. J. Westerlund foredrag om «De nye veie i fagbevegelsen», Ingvald Førre talte om boligspørsmålet og brannmester Skare om brannvesenet. Bokhandler Nils Sund, radikal venstremann, talte om «grundverdibeskatning».

Etter ett år måtte partiet igjen lete etter nye lokaler. Det ble konflikt med huseieren i Kirkegata, Theodor Hansen, som mente partiet hadde brukt lokalet ulovlig. Kanskje siktet han til at partiet hadde drevet framleie. Det var for eksempel holdt religiøse møter der. Saken gikk til retten der partiet vant. Konflikten med Hansen viste hvor viktig det var for Arbeiderpartiet å sitte i eget hus.

TOMTEKJØP OG HUSKJØP

I desember 1912 kjøpte partiet tomten på hjørnet Skåregata/Skolegata (nå Skjoldavegen). Frelsesarmeens bygg fra 1930 står der nå. Finanskomiteen, ledet av Ingvald Førre, arbeidet med markedsuke og lotterier, men slet tungt. Da Førre for en tid var borte fra byen i 1913, overtok C. J. Westerlund som formann i finanskomiteen den perioden, men det var stuer Edvard Jensen som var kasserer og hadde ansvaret for at loddpenger og obligasjoner ble innbetalt. Arkitekt John M. Steensnæs laget våren 1913 tegning til et murbygg, men Westerlund klaget over at det var lite penger. Sten- og løsarbeiderforeningen lønnet en tid en mann som arbeidet på tomte, men det monnet lite, og i september 1913 ble det oppfordret til dugnad.

Arbeiderpartiet kjøpte det staselige bygget på bildet av enken etter skipper Carl Foss i 1914. Bygget lå i Sørhauggata 169 og ble revet i 1980-årene for å gi plass til parkeringshus. Foto: MHB-F_HR_ALB-0444, Karmsund folkemuseum/Haugesund rederiforening.

Det nye Folkets hus i Haugesund.

Her ser vi arkitekt Ola Halseides tegning av det planlagte Folkets Hus på hjørnet Skjoldavegen – Skåregata. Arbeiderpartiet mistet tomten etter krakket i 1921. Frelsesarmeen kjøpte senere tomten.

Partiet ga foreløpig opp tanken om nybygg. I mai 1914 besluttet partiet å kjøpe enkefru Foss' bygg i Sørhauggata 169 for 26 000 kroner. For å få en forestilling om kjøpesummens størrelse etter datidas kjøpekraft, kan det nevnes at en bakersvenn i 1914 hadde en årslønn i underkant av 2000 kroner. I løpet av høsten ble huset satt i stand, vaktmester ble ansatt, og 17. november var det overtagelsesfest i Folkets Hus med taler blant annet av veteranen skomaker Johannes Iversen, støper Martin Olausen, trykkerieier Ingvald Førre og redaktør C. J. Westerlund.

Fra første stund var det problemer med finansene. Partiet solgte av ukjente grunner ikke tomten de eide

fra før i Skjoldavegen. Det er mulig den ble stilt som sikkerhet i forbindelse med låneopptak. Finanskomiteen, der Førre igjen var formann, prøvde å skaffe penger blant annet ved å utstede obligasjoner á kroner 5. Jern- og metallarbeiderforeningen kjøpte 50. En innsamling høsten 1914 innbrakte ca. 2000 kroner. Ellers ble det gitt lån fra Folkets Hus' fond til Haugesund Arbeiderparti i 1914 uten at det kan ha monnet stort. Vinteren 1916 ble det lyst ut vaktmesterstilling. Husstyret tilbød 200 kroner året i lønn, fritt hus, lys og brensel. Allerede sommeren og høsten 1916 vurderte partiet å selge huset. I juli hadde de et bud på 45 000 kroner, men det ser ut til at fagforeningene har gått mot salg. Våren 1917 bestemte partiet seg endelig for å selge. Kjøperen var

investeringsselskapet Mercator, som grosserer Lars Mæland og overrettssakfører H. Karluf Hanssen sto bak.⁴ 65 000 kroner betalte de for huset. Men 9. oktober samme år melder *Haugesunds Folkeblad* at kommunen har kjøpt *Folkets Hus* for 105 000 kroner! Både arbeidskontoret og fattigforstanderen fikk kontorer i bygningen. Partiet leide nå lokaler både i Betel i Skjoldavegen, som før hadde vært disponert av adventistene, og i avholdslaget Haugars lokale nord ved Byparken.

I juni 1917 hadde partiets representantskap vedtatt at nytt *Folkets Hus* skulle bygges på tomten i Skjoldavegen. I mars 1918 kunne *Haugesunds Folkeblad* vise tegning av et monumentalbygg utført av arkitekt Ola Halseide. Bygget inneholdt blant annet en storsal med 480 sitteplasser og i tillegg galleri. Prisen var beregnet til 350 000 kroner. Noe nybygg ble det imidlertid ikke av. Det kan ha sammenheng med den begynnende splittelsen i haugesundspartiet.

ARBEIDERPARTIET SPLITTES

Fram mot 1914 fikk sosialistiske partier økende oppslutning i vesteuropeiske stater. Størst var framgangen i keiserriket Tyskland, der det siden samlingen i 1871 var alminnelig stemmerett for menn. De tyske sosialdemokratene ønsket en sosialistisk omforming av samfunnet gjennom å vinne tilslutning ved valg. Denne retningen var dominerende også i de skandinaviske landene.

Første verdenskrig virket radikaliserende på den europeiske arbeiderklassen og også på mange intellektuelle. I Norge så mange med bitterhet på at de rike veltet seg i luksus i den såkalte jobbetiden, mens daglig kamp for mat og brensel preget livet

for folk flest. Selv om Arbeiderpartiet fikk økende oppslutning ved valgene, sørget valgordningen for at dette ikke ga flere stortingsrepresentanter. Mange ble skeptiske til det parlamentariske demokratiet. Da revolusjonære sosialister, bolsjevikene, tok makten i Russland høsten 1917, ble det en mektig stimulans for radikale sosialister i hele verden.

I Norge tok en radikal retning makten i Arbeiderpartiet i 1918. Da partiet i 1918 gikk inn i Komintern, den kommunistiske internasjonale som ble styrt fra Moskva, førte det til at mange i 1921 gikk ut av Arbeiderpartiet og stiftet et sosialdemokratisk parti. I 1923 brøt Arbeiderpartiet med Komintern. De moskvatro dannet da Norges kommunistiske parti, NKP. Bruddet skyldtes ikke at Arbeiderpartiet var blitt mindre revolusjonært, men blant annet uenighet om hvordan partiet skulle organiseres.

Ingvald Førre, den ivrigste pådriveren for *Folkets Hus*, hadde meldt seg ut av Arbeiderpartiet allerede høsten 1919 og startet sitt eget lokale sosialdemokratiske parti i Haugesund. Førre var hele livet konsekvent pasifist, og kunne ikke være med i et parti som prinsipielt gikk inn for væpnet revolusjon.

Det var stille om *Folkets Hus* helt til desember 1920, men en komite eksisterte fortsatt. Alle skjønnte nå at partiet kunne bli splittet, og da *Folkets Hus'* finanskomite ba typografforeningen om bidrag, fikk den avslag «paa grund av den eventuelle spaltning inden partiet».⁵ Etter en dramatisk prosess i 1921 seiret den radikale delen av Arbeiderpartiet i Haugesund og beholdt partinavnet, *Haugesunds Folkeblad*, og det som måtte være av aktiva. Det må på den tida ha vært penger på konto etter salget av huset i Sørhauggata, og dessuten eide partiet fortsatt tomten på hjørnet Skåregata/Skjoldavegen.

Det revolusjonære Arbeiderpartiet kjøpte denne eiendommen i 1921. Eiendommen omfattet flere hus og gikk gjennom kvartalet fra Haraldsgata 167 til Sørhauggata 168, som er avbildet her.. Her fikk også partiets avis, Haugesunds Folkeblad, lokaler. Eiendommen fikk samme skjebne som tomten i Skjoldavegen: solgt på tvangsauksjon etter krav fra Torvastad og Skåre Sparebank.
Foto: MHB-F_HR_ALB-0449 Karmsund folkemuseum/Haugesund rederiforening.

De som støttet Norges sosialdemokratiske parti i Haugesund, dannet sitt eget lokallag. Ingvald Førre oppløste sitt eget parti og ble sammen med Carl J. Westerlund den fremste sosialdemokraten i byen. Partiet fikk større oppslutning enn Arbeiderpartiet ved kommunevalgene, men sto uten midler. Allikevel klarte de snart å få i stand en avis, *Haugesunds Socialdemokrat*.

HAUGESUND ARBEIDERPARTI KJØPER HUS I 1921

Høsten 1921 kjøpte Arbeiderpartiet Haraldsgata 167 av konkursboet etter Halvdan Lie, som hadde drevet herreekviperingsforretning der. Eiendommen omfattet flere hus og gikk gjennom kvartalet til Sørhauggata. Den 19. februar 1922 kunne Folkets Hus innvies med stor fest og mange tilreisende. Haugesunds Folkeblad hadde fått lokaler med ekspedisjon og redaksjon til Haraldsgata og trykkeri inne i kvartalet. Mot Haraldsgata var det også leid ut lokaler til tobakkshandler Fritz Johnsen. 21. februar ble Folkets Café åpnet i 2. etasje. Kafedriften fortsatte i skiftende lokaler fram til 1929.

Forretningsføreren ble våren 1922 ekskludert fra partiet og bladstyret og senere anmeldt fordi det manglet penger i Folkets Hus' kasse. Han ble høsten 1922 dømt til 60 dagers fengsel og tap av borgerlige rettigheter for underslag av 1500 kroner.

ARBEIDERPARTIET MISTER BÅDE TOMT OG FOLKETS HUS

Det er tydelig at arbeiderpartiledelsen i Haugesund var engstelig for den økonomiske risikoen det inne-

bar å sitte med Folkets Hus, og etter underslagsaffæren ba partiet Haugesund faglige samorganisasjon om å overta eiendommen. Samorg var avvisende, både da og senere. Partiet satte så i gang et stort lotteri for å få inn penger. Førstegevinsten var en Ford personbil! Loddsalget gikk tregt og trekningen ble utsatt flere ganger, siste gang til januar 1924. Men før den tid kom den tredje lokale partisplittelsen i november 1923 da «moskvakommunistene» brøt ut av Arbeiderpartiet.

Redaktøren av Folkebladet fra 1920 til 1923, Edvard Jørstad, var en kompromissløs bolsjevik som støttet moskvakommunistene fullt ut. Da Arbeiderpartiet skulle overta Folkebladet etter at Norges kommunistiske parti var blitt stiftet i 1923, måtte Jørstad nærmest tvinges ut av redaksjonslokalene. Det viste seg at han hadde brukt 1100 kroner av lotterikassen til avisdriften. Det er ingenting som tyder på at han hadde beriket seg personlig. Arbeiderpartiet meldte saken til politiet, men vi hører ikke mer verken om lotteriet eller Jørstad, som reiser fra byen.

I løpet av 1924 og 1925 måtte Arbeiderpartiet gå fra både Folkets Hus i Haraldsgata og tomten på hjørnet Skåregata/Skjoldavegen. Begge eiendommene ble solgt på tvangsauksjon forlangt av Torvastad og Skåre Sparebank. Torvastadbanken, som de andre bankene i Haugesund, var i 1922 i alvorlige vansker på grunn av uforvarlig utlånspolitikk i jobbetida. Nå var det nedgangstider, og bankene forsøkte å få inn penger der det var mulig. Tomten i Skjoldavegen ble solgt til Frelsesarmeen, som senere bygde sitt hus der. Folkets Hus ble i mai 1925 solgt til firmaet Nilssen og sønner som i mange år hadde

Sommeren 1922 kjøpte Socialdemokratene Haraldsgata 117, tredje hus fra venstre, av bakermester Bjordal for 54 000 kroner. Til eiendommen hørte en åpen tomt mot Sørhauggata. Til Haraldsgata fikk Haugesunds Socialdemokrat ekspedisjonslokaler. I bakbygningen var det 90 kvadratmeter møtelokaler og i 2. etasje var det kafé. Foto: MHB-F.002035, Karmsund folkemuseum.

produksjons- og butikklokaler i bygningene. Det skal ikke ha vært gjeld på tomten i Skjoldavegen før splittelsen i 1921, og redaktøren i Haugesunds Socialdemokrat mente at eiendommen i jobbetida var verdt 100 000 kroner. Bittert måtte han konstatere at «... etter kommunistinvasjonen [...] er partiet ribbet for alle sine eiendele og staar for øvrig i bundløs gjeld».⁶ Noe av møtevirksomheten i arbeiderbevegelsen fortsatte likevel i lokalene i Haraldsgata fram til våren 1927, men nå var foreningene igjen leietakere.

SOSIALDEMOKRATENE KJØPER HUS

Etter splittelsen i 1921 måtte Sosialdemokratene ut på byen for å skaffe møtelokaler. Vi vet at partiet blant annet leide lokaler i Waages hus i Sørhauggata. Sommeren 1922 kjøpte partiet Haraldsgata 117 av bakermester Bjordal. Kjøpesummen var 54 000 kroner. Til eiendommen hørte en åpen tomt mot Sørhauggata. Til Haraldsgata fikk Haugesunds Socialdemokrat ekspedisjonslokaler. I bakbygningen var det 90 kvadratmeter møtelokaler og i 2. etasje var det kafé. Akkurat som ti år tidligere var det igjen Ingvald Førre som måtte be medlemmene om dugnadsinnsats utover høsten for å få lokalene i stand. En av de første dagene i november 1922 kunne lokalene innvies med stor fest. Ingvald Førre tok imot huset på partiets vegne og Carl J. Westerlund holdt festtalen. Vi vet ikke hvordan sosialdemokratene hadde finansiert kjøpet av huset i Haraldsgata som snart ble kalt «Socialen». At det har vært tungt å sitte med eiendommen, er sannsynlig. Formannen i husstyret averterte lokaler til leie i huset. For å skaffe penger til driften ble det i årene 1924 og 1925 stadig arrangert dansekvelder for partimedlemmer med følge.

ENDA ET FOLKETS HUS

Sommeren 1925 hadde husstyret i det sosialdemokratiske parti hatt planer om å selge huset. Vi vet ikke hvordan det gikk med salget da. Etter at Arbeiderpartiet og Socialdemokratene ble samlet vinteren 1927, avviklet Arbeiderpartiet leieforholdet i det gamle Folkets Hus i Haraldsgata 167. Sent på året samme år har det samlede Arbeiderpartiet solgt Haraldsgata 117, flyttet noen skritt sørover, og leid Haraldsgata 111.

Her hadde kommunen fra 1921 drevet kinoen Biografen, men den var blitt avviklet året før. Eiendommen gikk gjennom kvartalet til Sørhauggata. *Haugesunds Arbeiderblad* fikk redaksjon og ekspedisjon mot Haraldsgata, og i november flyttet trykkeriet og setteriet til lokaler i Sørhauggata 108a som hørte til eiendommen. I 2. etasje var det kafé og biljardrom. Eiendommen blir snart kalt Folkets Hus. Vinteren 1928 ble det opparbeidet scene i den store salen, og etter at nytt gulv var anlagt, kunne partiet forsøke å få inn penger ved å arrangere offentlig dans på lørdagskveldene.

Høsten 1934 ble *Haugarland Arbeiderblad*, som partiavisen nå het, truet med utkastelse fra lokalene de holdt til i, og styret foreslo at det ble lagt ut bidragslister. Men i 1935 fikk avisen leie lokaler både til trykking, ekspedisjon og redaksjon i Sjømandsforbundets nyinnkjøpte hus i Strandgata 69.

SJØMANNFORBUNDET KJØPER HUS

Partiet ser ut til å ha leid eiendommen i Haraldsgata 111 fram til vinteren eller våren 1934. I februar averteres det etter nye lokaler. Fra sommeren 1934

A. LANDROG
Papierfabrik

leier partiet lokaler i Strandgata 103, og der har også flere fagforeninger møter i tida framover. Men lokalene var små og kunne ikke brukes til større møter. Kvinneforeningen klaget for eksempel på at de ikke kunne ha «agitasjonsmøter (...) paa grunn av husmangel»⁷. Samorg arbeidet for å få penger inn til et byggefond, og vedtok i november 1933 å kreve inn 5 øre pr uke pr. medlem til fondet. Klok av skade satte Samorg som betingelse at pengene skulle inn på egen konto, og tilbakebetales til de enkelte fagforeningene dersom det ikke ble noe av byggingen.

Selv om partiet fortsatt hadde en huskomité utover i 30-åra, og vurderte kjøp av hus eller tomt, ser det ut til at behovet for et eget Folkets Hus ble avhjulpet da den lokale avdelingen av Sjømandsforbundet kjøpte den flotte eiendommen Strandgata 69, tidligere Landrogs orgelfabrikk. Lokale ble innviet med åpningsfest 12. oktober 1935. I referatet fra festen heter det at «savnet av Folkets Hus foreløpig (er) avhjulpen, idet den store møtesalen, som har plass for et par hundre mennesker, vil bli bortleiet til fag- og partiforeninger». Og slik gikk det. AUF fikk eget lagsrom i huset, og Arbeiderpartiet arrangerte «lørdagskvelder», sosiale sammenkomster for medlemmene der. Først mange år senere, i 1960-åra, ble et Folkets Hus reist i Skjoldavegen, men nå i regi av bare fagforeninger.

Dette flotte Jugendhuset i Strandgata 69, tegnet av Einar Halleland, ble kjøpt av Sjømannsforbundets avdeling i Haugesund i 1935. Her fikk flere av arbeiderbevegelsens foreninger lokaler. Foto: MHB-F.001478, Karmsund folkemuseum.

Hvorfor mislyktes arbeiderbevegelsen i Haugesund med å få et permanent Folkets Hus i mellomkrigstida? Det ser ut til økonomien var relativt sterk før splittelsen i 1921. Partiet eide eget hus i Sørhauggata og en verdifull tomt i Skjoldavegen. Svaret ligger først og fremst i partisplittelsen. Det kom som en overraskelse at den revolusjonære delen av Arbeiderpartiet i 1921 seiret over sosialdemokratene i Haugesund. I årene fra 1921 til 1923 ser det ut til at partiet mistet de verdifulle eiendommene de hadde eid, uten at det er klart hvordan det skjedde. Arbeiderpartiet i Haugesund ble for en kort stund sterkt preget av den moskvatro redaktør Edvard Jørstad, som brukte partiets midler til å holde avisen Haugesunds Folkeblad i live. Et underslag gjorde sitt til at økonomien ble ytterligere svekket. Etter splittelsen i 1921 ble flere av fagforeningene varsomme med å støtte noen av de tre sosialistiske partiene, og etter krakket i Haugesund samme år var også den lokale fagbevegelsen langt nede.

Fra 1921 var alle Haugesunds banker i dyp krise. Å få lånt penger til å kjøpe eller bygge et Folkets Hus i Haugesund var en umulig tanke. Og selv om tidene ble bedre i slutten av 30-årene, hadde mye av insitamentet til å slite mer for å få egne lokaler til parti- og fagforeninger blitt borte da Sjømannsforbundet i 1934 kjøpte huset i Strandgata.

NOTER

¹Bjørnson 2 s. 280 ff

²HF 24.05 og 4.06.1913 Intervju med Johannes Iversen

³Protokoll representantskapet 27.09.1910

⁴Lars Mæland og H. Karluf Hansen disponerte investerings-selskapet A/S Mercator De spekulerte både i eiendom og skip i jobbetiden.

⁵Protokoll Typografforeningen 21.01.1921

⁶HS 27.08.1924

⁷Halvårsmelding fra Kvinneforeningen. HaugAB 25.09.1934

LITTERATURLISTE

Berntsen, Harald, 1987: *100 år med Folkets Hus*. Oslo

Bjørnson, Øyvind, 1990: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Bind 2. Oslo. (Bjørnson 1)

Bjørnson, Øyvind, 2004: *Haugesund 1914 – 1950*. Haugesund. (Bjørnson 2)

Maurseth, Per, 1987: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Bind 3. Oslo.

KILDER

PROTOKOLLER:

Fellesutvalget for Haugesunds fag- og arbeiderforeninger 1905 - 1907

De samvirkende fag- og arbeiderforeninger 1907 - 1910

Haugesund arbeiderparti, representantskapet 1910 - 1913

Haugesund arbeiderparti 1927 - 1936

Haugesund havne- og transportarbeiderforening styreprotokoll 1917 -1927

AVISER:

Arbeiderbladet

Haugesunds Folkeblad (HF)

Haugesund Arbeiderblad (HAB)

Haugarland Arbeiderblad (HauAB)

Haugesunds Socialdemokrat (HS)